

Zicht op Hildegard

Hans Wilbrink (Red.)

Leven
Visioenen
Geneeskunst
Muziek

Over de afbeelding op het omslag van dit boek

Op het omslag van dit boek staat een afbeelding van het vierde visioen uit de Lucca Codex (het handschrift dat zich in het Italiaanse Lucca bevindt) van *Liber Divinorum Operum* (*Boek van de goddelijke werken*). Dit handschrift is vervaardigd rond 1220-1230, dus meer dan veertig jaar na Hildegards dood in 1179.

Als Hildegard 65 jaar oud is, krijgt ze opnieuw een reeks visioenen, en de opdracht om deze op te schrijven. Dit wordt haar derde visioenenboek. Het handschrift dat is overgeleverd, is voorzien van prachtige miniaturen, waarop zijzelf aan het begin afgebeeld is samen met monnik Volmar en zuster Richardis, twee van haar belangrijkste medewerkers.

Het vierde visioen heeft als titel: 'Over de structuur van het lichaam'. Anders gezegd: hoe werken lichaam en ziel samen, want dit visioen gaat over de bezielde mens, die zijn lichaam gebruikt om aan zijn ziel te werken.

Het loont de moeite om deze afbeelding goed te bekijken. We zien een vurige cirkel, daarbinnen een blauwe cirkel en vervolgens een cirkel met golven. In de cirkels zitten twaalf dieren die op twaalf punten water of lucht richting het midden blazen.

In het hart van de schepping staat de mens te midden van de elementen, waartoe hij zich moet verhouden: werkend, rustend en strijdend. Soms vallen er vruchten uit de hemel waarvan hij ligt te genieten. Dan weer dalen er zwarte wolken naar beneden of droge stofwolken waaronder mens en dier te lijden hebben. Of het is groeizaam weer met regen en er wordt gewied, of de mens kan het rijpe graan gaan oogsten. Dit zijn niet alleen beelden voor het lichaam van de mens, maar ook voor zijn ziel, die altijd in beweging en ontwikkeling moet blijven. Zoals de armen en de benen de mens lichamelijk in evenwicht houden, zo houdt de ziel de mens vanbinnen overeind. De boom met zijn takken, bloeiend, vol vruchten, verdroogd of zonder blad staat voor de toestand van zijn ziel. Daar bij die boom is de mens aan het werk, in goede en slechte tijden. (*Felicia Dekkers*)

2020 De auteurs

© 2020 Berne Media | uitgeverij abdi van berne

www.bernemedia.com

Vormgeving omslag en binnenwerk: Geert de Koning

Coverbeeld: Biblioteca Statale Lucca

Redactie: Frieda Pruim

Vertaling uit het Duits van het interview met zuster Philippa Rath:

Renske Koenders

De publicatie van dit boek is mede mogelijk gemaakt door subsidies van het Sormani Fonds en de Hermanus Stichting.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

ISBN 978-90-8972-373-4

NUR 708

Inhoud

Inleiding – <i>dr. Hans Wilbrink</i>	7
De invloed van Hildegard van Bingen. Een levensschets – <i>dr. Hans Wilbrink</i>	11
‘Hildegard zette zich al in voor redding van onze planeet’. Interview met zuster Philippa Rath – <i>Marianne Leffers</i>	44
‘Ik hoorde het Levende Licht spreken’. Visioenen in het werk van Hildegard van Bingen – <i>dr. Kitty Bouwman</i>	50
Goddelijke inspiratie vertaald in woord en beeld. Over twee handschriften van <i>Liber Scivias</i> – <i>drs. Felicia Dekkers</i>	76
Het Boek <i>Ken de wegen</i> . Pelgrimstocht van de ziel – <i>drs. Mieke Kock-Rademakers</i>	89
‘O prima vox’. De muziek van Hildegard van Bingen – <i>dr. Hanna Rijken</i>	116
‘Hoewel ik noch notatie, noch zingen geleerd had’. Hildegard van Bingen over haar componeerkunst en ‘opera’ <i>Ordo Virtutum</i> – <i>dr. Rebecca Stewart en drs. Marsja Mudde</i>	127
Een warm speltpapje bij het ontbijt. De geneeskunde van Hildegard van Bingen – <i>dr. Lutgart Gillis</i>	155
Bibliografie	167
Medewerkers aan dit boek	173

*Ter nagedachtenis aan de Hildegard-onderzoekers
drs. Jan Hoving (24 juli 1923 - 20 januari 2020) en
prof. dr. ETTY Mulder (30 april 1946 - 18 mei 2020)*

De invloed van Hildegard van Bingen

Een levensschets

DR. HANS WILBRINK

Hildegard van Bingen is een bijzondere vrouw die letterlijk en figuurlijk tot onze verbeelding spreekt. Wie haar geschriften leest, kijkt als het ware mee met haar visionaire geest; we zien de beelden die zij ziet en we horen de stem die zij hoort. We lezen bovendien de uitleg die zij zelf geeft. Haar teksten hebben kennelijk eeuwigheidswaarde, want ze schreef ze al in de twaalfde eeuw. Ik probeer die bijzonderheid en die eeuwigheidswaarde te verklaren. Wie was Hildegard? Wat deed ze? Wat schreef ze? In welke omgeving leefde ze? Wat was en is haar invloed? Daarbij heb ik het afwisselend over haar leven en haar werk.

De vroege jeugd

Hildegard werd geboren in het jaar 1098, dus nog net in de elfde eeuw, en ze stierf op hoge leeftijd in 1179. We weten veel over haar en haar leven, omdat ze er zelf veel informatie over heeft gegeven, vooral in haar brieven. Bovendien werd er tijdens haar leven al een biografie over haar geschreven, een zogenaamde *vita*.¹

In de twaalfde eeuw waren de middeleeuwen op hun hoogtepunt; het was een turbulente tijd. Engeland, Frankrijk en Duitsland waren nog verdeeld in talloze vorstendommen, maar begonnen zich steeds duidelijker tot machtsblokken te ontwikkelen. Hildegard had vooral te maken met de Duitse koning en latere keizer Frederik I Barbarossa. Maar wat haar religieuze omgeving betreft, waren natuurlijk de priesters, de abten, de bisschoppen en de pausen belang-

¹ Tony Lindijer, *De Vita van Hildegard*, Hilversum 2000 (*Vita*).

rijk. De pausen waren actief bezig om hun kerkelijk gezag te centraliseren. Plaatselijke kerken en abdijen waren in die tijd nog sterk autonoom en dikwijls ook verbonden met de rijke adel. Onder leiding van sterke pausen en abten was de ontvlechting van kerkelijk en wereldlijk gezag al behoorlijk gevorderd: de afzonderlijke domeinen waren weliswaar afgepaald, maar men bevond zich ook regelmatig nog op het domein van de ander, zoals we nog zullen zien.

We gaan terug naar die tijd en bevinden ons dan in het Rijnland en wel in het plaatsje Bermersheim, dat gezien wordt als de geboorteplaats van Hildegard. Het ligt in de buurt van de huidige Duitse plaatsen Alzey en Worms, niet ver van de kathedraalstad Mainz, waar de bisschop zetelde.

Haar ouders, Mechtild en Hildebert, behoorden tot de aanzienlijken van het dorp, waren niet onbemiddeld en zij bezaten een hofstede. Ze waren in staat om hun tien kinderen een degelijke opvoeding te geven en we weten ook dat zij daarbij, in het geval van Hildegard, van de diensten van een gouvernante gebruikmaakten. Toen Hildegard acht jaar was, werd ze een aantal jaren onderwezen door een geleerde weduwe: Uda von Göllheim.²

Volgens de *vita* was Hildegard in haar vroege jeugd een tamelijk onzeker meisje. Veel ziek, beetje stil, beetje angstig, tikkeltje vreemd.³ Ze zag – zei ze zelf – ook al heel vroeg, op haar vijfde jaar, dingen die anderen niet zagen, maar die hield ze voor zichzelf. Op haar achtste ging ze het huis uit, naar het huis van Uda of misschien naar de burcht van de graaf Von Sponheim, waar zij dan intern verbleef om samen met Jutta, de dochter van de graaf, onderwijs te ontvangen van Uda. Volgens de *vita* werd zij bewust, als tiende kind, door haar ouders opgedragen aan de dienst van God.⁴

2 Franz Staab, 'Aus Kindheit und Lehrzeit Hildegards', in: Edeltraud Forster, *Hildegard von Bingen. Prophetin durch die Zeiten*, Freiburg etc. 1997, 58-87 en Josef Heinzelmann, 'Hildegard von Bingen und ihre Verwandten: Genealogische Anmerkungen', in: *Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte* 23, 1997, 7-88.

3 Hildegards psyche is ook wel autistisch genoemd. Zie daarvoor: Patricia Ranft, 'Ruminations on Hildegard of Bingen (1098-1179) and Autism', in: *Journal of Medical Biography* (22)2, 107-115, 2014.

4 *Vita* 107.

Uda gaf dus ook les aan nog een ander meisje: Jutta von Sponheim. Haar vader, graaf Von Sponheim, liet de schoolopvoeding van Jutta over aan de weduwe Uda. Hoewel Jutta zes jaar ouder was dan Hildegard, hebben ze waarschijnlijk tegelijk les gehad van Uda. Jutta ging op haar twintigste naar het klooster en de veertienjarige Hildegard volgde haar. Dat deed ze, naar eigen zeggen, niet geheel vrijwillig. In haar eerste boek schrijft ze dat kinderen niet tegen hun wil in kloosters moeten worden opgenomen. De ruïnes van het klooster waar ze intrad zijn er nog steeds. Je kunt er naartoe op de Disibodenberg, een heuvel nabij Sobernheim in dezelfde streek. Dus vanaf 1112 verbleven ze in het klooster van de benedictijnse monniken op de Disibodenberg. Jutta stichtte daar in een gebouwtje op het kloosterterrein een afdeling voor religieuze vrouwen; ze werd er zelf de eerste *magistra*. Hildegard zou daar, als non, vele jaren verblijven. In 1150 vertrok ze pas met zo'n twintig nonnen naar de Rupertsberg in Bingen.

De Disibodenberg (1112-1150)

Hildegard heeft veel les gehad van Jutta, ook op muzikaal gebied. We weten het nodige van Jutta omdat er ook van haar een *vita* is overgeleverd.⁵ Indirect komen we daardoor ook nog het een en ander te weten over Hildegard. Ze was een toegewijde leerling, las veel, studeerde veel en ze ontplooië haar talenten. Ze was nederig, ootmoedig, vroom, beschouwend. Ze moet heel veel geleerd hebben in de decennia dat ze op de Disibodenberg verbleef. Dat kunnen we afleiden uit haar latere geschriften. Verschillende geleerden hebben invloeden van grote denkers en theologen als Plato, Plotinus, Augustinus en anderen in haar werk aangetoond. Ze leerde ook Latijn. De vriendschap die zij sloot met de daar ook wonende geleerde monnik Volmar zal aan haar ontwikkeling zeker hebben bijgedragen. Volmar werd later

5 Het betreft hier de in het Latijn gestelde anonieme biografie *Vita dominae Juttae inclusae*. Vertaald door Franz Staab: 'Aus Kindheit und Lehrzeit Hildegards, mit einer Übersetzung der Vita ihrer Lehrerin Jutta von Sponheim', in: Edeltraud Forster, *Hildegard von Bingen, Prophetin durch die Zeiten*, (Freiburg etc. 1997, 58-87).

gedurende vele jaren haar persoonlijke mentor en secretaris.⁶

De eerste veertig jaren van haar leven stonden dus in het teken van opvoeding, studie, zelfontplooiing en contemplatie. Zij manifesteerde zich nauwelijks naar buiten toe, volgde de Regel van Benedictus, de kloosterregel van de monniken van de Disibodenberg, en richtte zich veelvuldig op het innerlijk contact met God. Later in haar geschriften en brieven zal ze vaak spreken van het contact met het ‘Levende Licht’, een notie die door haar onstoffelijkheid de suggestie wekt dat zij in haar religieuze contact eerder gericht was op de heilige Geest dan op Christus, hoewel de Vader en de Zoon in haar godsbeleving ook zeker van wezenlijk belang waren.

Hildegard moet in die tijd veel gezag verworven hebben bij haar medezusters. We weten dat gaandeweg minstens twintig vrouwen zich hebben aangesloten bij Jutta en Hildegard op de Disibodenberg. Ze mochten Hildegard graag, misschien ook wel omdat zij zich, wat betreft de kloosterregel, minder orthodox opstelde dan hun *magistra* Jutta. Jutta was het toonbeeld van vasten en onthouding. Hildegard ging niet zover; zij hanteerde de Regel wat losser en vond dat het lichaam, als de zetel van de ziel, geen geweld mocht worden aangedaan door buitensporig vasten of door zelfkastijding. Bij de dood van Jutta in 1136 bleek dat zij een scherpe ketting rond haar middel droeg. Ze had zich daarmee continu lange tijd onafgebroken gepijnigd.

Na Jutta’s dood werd Hildegard bij acclamatie benoemd tot de nieuwe magistra. Ze was 38 jaar, geliefd, geleerd en voorbeeldig. Toen ze na enkele jaren geheel gewend was aan haar nieuwe rol, was er vrij plotseling sprake van een grondige, of moeten we zeggen hemelse, ommekeer in haar leven: zij ontving op haar 42ste haar eerste profetische visioen. Ze hoorde een goddelijke stem en zag ‘een vurig licht van grote schittering dat heel haar hoofd doorstroomde en heel haar hart en heel haar borst als door een vlam in vuur zette’. Ze ontving vele indrukwekkende beelden en begreep plotseling ook ‘de uitleg der boeken, de psalmen, de evangeliën en andere katholieke wer-

6 Over het kennisprofiel van Hildegard zie: Jeroen Deploige, *In nomine femineo indocta, kennisprofiel en ideologie van Hildegard van Bingen (1098-1179)*, Hilversum 1998, passim.

ken'.⁷ De goddelijke stem droeg haar op te gaan schrijven. Het was een schokkende ervaring. Ze sprak erover met haar mentor, de monnik Volmar, en met abt Kuno en die adviseerden haar aan die oproep gehoor te geven. Vanaf dat moment zou Hildegard de rest van haar lange leven bijna voortdurend schrijven: drie grote visioenenboeken, een allegorisch muziekstuk, twee medische boeken, meer dan driehonderd brieven, 77 liederen en de muziek daarvan en een aantal korte biografieën en traktaten. Wat zij met al haar zintuigen ervoer als visionair, als komend van God, via het Levende Licht, vormde de spirituele kern van haar omvangrijke oeuvre. Het zijn de boeken *Liber Scivias*, *Liber Vitae Meritorum* en *Liber Divinorum Operum*. In de overgeleverde manuscripten van haar medische boeken wordt niet expliciet gewag gemaakt van de visionaire inspiratie. In de drie hierboven genoemde boeken gebeurt dat wel.

Liber Scivias (1141-1151)

Het eerste boek dat zij schreef is *Liber Scivias*. *Sci vias* is Latijn en betekent: Ken de wegen. Ze begon met het schrijven van dit boek in 1141 en ze sloot het af in 1151. Een lange periode, maar toen lag er ook een omvangrijk, indrukwekkend boek dat bestaat uit drie delen die 26 visioenen bevatten: het eerste deel zes, het tweede deel zeven en het derde deel nog eens dertien visioenen. De schepping en de zondeval, de Verlosser en de Kerk en ten slotte Het Laatste Oordeel worden in vele paragrafen genuanceerd beschreven met een duidelijk lerend doel. Ze leert de lezers de wegen van het Licht, de wegen van de Heer, om het hemelse doel te kunnen bereiken. Die lezers waren in eerste instantie natuurlijk haar medezusters, over wie zij als magistra was aangesteld. Haar micro-omgeving dus. Maar ook de monniken, abten en priesters in haar wat bredere omgeving behoorden tot de doelgroep; eigenlijk iedereen die een pastorale taak had. Hildegard schreef in het Latijn, de taal van de wetenschap. Daaruit kunnen we ook afleiden dat ze met haar geschriften niet direct alle gewone mensen om zich heen bereikte. Die waren, als ze al konden lezen, vaak

⁷ Mieke Kock-Rademakers, *Scivias. Ken de wegen*, delen I,II,III (Hilversum 2015-2017); *Scivias* 1, 65.